

De integrale wijkaanpak: (on)zekerheid bij ruimtelijke transitie op wijkniveau -**Hoofdauteur:** Cateau Albers¹**Mede-auteurs:** Geiske Bouma², Rosamaria Olivadese², Marleen de Ruiters³, Froukje Taconis¹

Europa bevindt zich in een kantelperiode: nu en in de komende decennia zal onze leefomgeving grote veranderingen ondergaan als gevolg van transitie op het gebied van energie, klimaatadaptatie, mobiliteit, verstedelijking, natuurinclusiviteit en sociaaleconomische verhoudingen. Transitieopgaven kunnen niet los van elkaar worden gezien én moeten leiden tot een samenstelling van gewenste veranderingen (Kuiper *et al.*, 2018). Daarom ligt er een taak bij overheid én samenleving om hieraan gezamenlijk richting te geven.

Op nationaal schaalniveau wordt al richting gegeven aan een duurzamere leefomgeving met de Nationale Omgevingsvisie (2019). Transitie zullen echter (deels) landen in de Nederlandse wijk, waar behoefte is aan een integrale wijkaanpak. Hier is vaak een schaarste aan ruimte, hebben meerdere stakeholders belangen en is de impact voor bewoners merkbaar. Tegelijkertijd brengen transitie complexe opgaven met zich mee, die onderling verweven zijn qua tijd én ruimte. Zo concurreren transitie om dezelfde ruimte in de ondergrond of op het dak van een gebouw.

Uit de praktijk blijkt dat er behoefte is aan sturing bij het identificeren en afwegen van belangen en kansen. Deze paper gaat in op handreikingen om stakeholders op wijkniveau te ondersteunen en meer zekerheid te bieden, voortkomend uit het onderzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken naar inzichten voor een integrale wijkaanpak.

¹ PosadMaxwan

² TNO

³ Atelier X, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

De integrale wijkaanpak: (on)zekerheid bij ruimtelijke transitie op wijkniveau

Handreikingen bij het identificeren en afwegen van belangen en kansen op wijkniveau

Hoofdauteur: Cateau Albers¹

Mede-auteurs: Geiske Bouma², Rosamaria Olivadese², Marleen de Rooter³, Froukje Taconis¹

Stellingen

De wijk is hét schaalniveau om nationale ambities te realiseren: hier komen transitieopgaven samen en kunnen ze geïntegreerd worden. Een ‘one solution fits all’- concept voor oplossingsrichtingen werkt echter niet.

Een integrale wijkaanpak vereist denkwerk vanuit transitie: de typologie van de wijk is niet leidend, maar de vervangings- of verdichtingsopgave in combinatie met een urgente transitieopgave. Daar dient de wijkspecifieke aanpak op te worden afgestemd.

‘Zeker weten’ is noodzakelijk voor een integrale wijkaanpak: de beschikbaarheid van data over de onder- en bovengrond op wijkniveau en gemeentelijk niveau is essentieel voor publieke en private stakeholders om belangen rationeel af te kunnen wegen. Een uitrolbaar dashboard op basis van data kan iedere gemeente een diagnose op wijkniveau bieden.

Voor noodzakelijke transitieopgaven dient zekerheid te worden geboden. Bij koppelkansen is de flexibiliteit van de aanpak leidend.

PosadMaxwan, TNO, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

PosadMaxwan

Binckhorstlaan 36

2516 BE Den Haag

cateau.albers@posadmaxwan.nl

¹ PosadMaxwan

² TNO

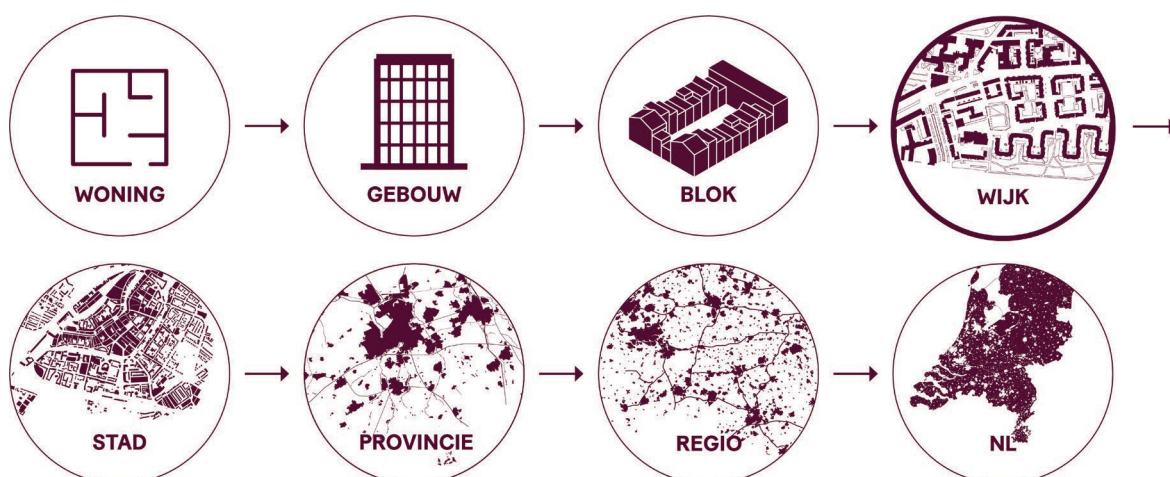
³ Atelier X, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

De integrale wijkaanpak: (on)zekerheid bij ruimtelijke transitie op wijkniveau

Handreikingen bij het identificeren en afwegen van belangen en kansen op wijkniveau

Europa bevindt zich in een kantelperiode: nu en in de komende decennia zal onze leefomgeving grote veranderingen ondergaan als gevolg van opgaven op het gebied van energie, klimaatadaptatie, mobiliteit, verstedelijking, natuurinclusiviteit en sociaaleconomische verhoudingen. Aangezien de hoeveelheid ruimte beperkt is én opgaven urgent zijn, is er sprake van concurrentie tussen opgaven en hun oplossingsrichtingen. Oftewel, Nederland in transitie vraagt om een integrale, ruimtelijke aanpak.

Daar komt bij dat opgaven in veel gevallen vragen om structurele systeemveranderingen: transitie. Dat speelt op alle schaalniveaus. Een voorbeeld is de energietransitie: van een internationale politieke strategie (Klimaatakkoord van Parijs, European Green Deal) tot aan het nationale Klimaatakkoord met plannen voor windenergie en uiteindelijk de buurtbatterij om lokaal opgewekte zonnestroom in op te slaan. Op nationaal schaalniveau wordt met diverse beleidsinstrumenten en -documenten al richting gegeven aan deze structurele systeemveranderingen. De Omgevingswet gaat immers uit van een samenhangende benadering van de leefomgeving en met de Ontwerp Nationale Omgevingsvisie² wordt richting gegeven aan een gezamenlijke aanpak die leidt tot een duurzaam perspectief voor onze leefomgeving. Ook in het Klimaatakkoord worden toezeggingen gedaan voor een integrale aanpak: “De Rijksoverheid biedt gemeenten en coöperaties ondersteuning aan om te komen tot concrete voorbeelden van ruimtelijk ontwerp om inpassing van de warmtetransitie in de gebouwde omgeving mogelijk te maken, in combinatie met andere opgaven die de komende jaren in buurten en wijken gerealiseerd moeten worden.” (Klimaatakkoord, p. 29). Zo wordt al het spanningsveld tussen integraal – sectoraal en centraal – decentraal opgezocht. De integrale intenties betekenen bovendien dat de ambities interactie en afstemming tussen alle schaalniveaus vereisen.

Integraliteit vraagt om interactie en afstemming tussen alle schaalniveaus. Op veel schaalniveaus zijn er concrete handreikingen voor een integrale aanpak; op het schaalniveau van de wijk is nog veel onzekerheid.

² De Ontwerp-NOVI: <https://ontwerpnovi.nl/> (update volgt in september)

Bovenstaande ontwikkelingen tekenen de zoektocht naar integraliteit, die nog in volle gang is. Dat is voor een groot deel een ruimtelijke zoektocht. Daarvoor worden op hogere schaalniveaus toekomstbeelden geschetst, maar op lagere schaalniveaus wordt deze zoektocht steeds concreter. Uiteindelijk is het het schaalniveau van de wijk waar de nationale ambities daadwerkelijk gerealiseerd moeten worden en waar de uitwerking in de ruimte direct zichtbaar is. Daarmee leent dit schaalniveau zich goed voor het versnellen en concreet maken van nationale ambities. Bovendien is het op wijkniveau eenvoudiger om de verschillende transitie te integreren en hier wijkspecifieke oplossingen voor te vinden. Het 'one solution fits all'-concept doet de wijk namelijk tekort.

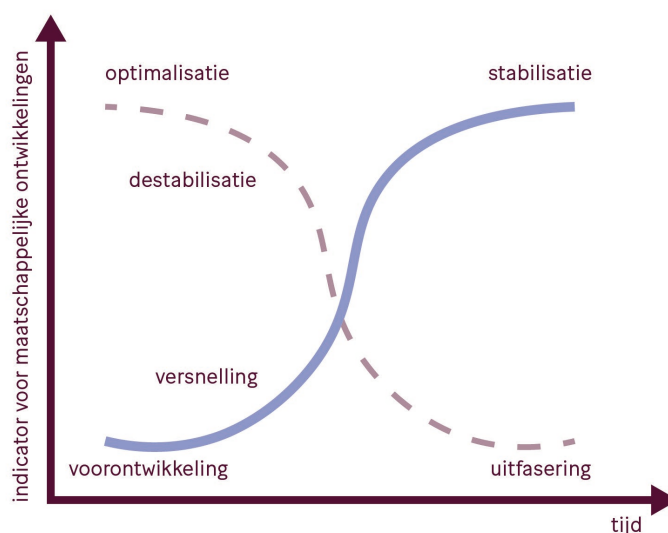
Toch komen op dit schaalniveau nog veel onzekerheden aan het licht, zowel voor overheden en professionals als bewoners. Hoewel er steeds meer voorbeelden van integrale oplossingsrichtingen verschijnen - zoals een mobiliteitshub waar verschillende functies als plug-ins aan kunnen worden toegevoegd, waaronder de eerder genoemde buurtbatterij – is een succesvolle wijkaanpak, waarbij meerdere ruimtelijke transitieopgaven gekoppeld aan zachte waarden (leefomgevingskwaliteit, inclusiviteit et cetera) worden geïntegreerd, nog allerminst een standaard. Daar komt bij dat een integrale *ruimtelijke* benadering niet volstaat; ook het proces (planning, investeringen, contracten) moet hiervoor integraal afgestemd worden. Publieke en private stakeholders, waaronder bewoners, zijn daarbij sterk op elkaar aangewezen en dienen onderdeel uit te maken van het proces.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken erkent de onzekerheden in deze zoektocht en beseft tegelijkertijd dat wanneer opgaven sectoraal worden aangepakt, de claim op ruimte, geld, het incasservermogen van bewoners en de beschikbare menskracht om tot realisatie te komen te groot zal zijn. Daarom heeft zij op het niveau van de wijk opdracht gegeven tot een onderzoek naar een integrale, ruimtelijke wijkaanpak – bedoeld om actief op zoek te gaan naar koppelingen en een integrale ruimtelijke benadering te zoeken voor de transitieopgaven. Met Atelier X als directe opdrachtgever – programmaonderdeel van de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp 2017 - 2020 'Samen werken aan ontwerpkracht' - wordt het belang van ontwerpend onderzoek en het overschrijden van sectorale grenzen automatisch onderschreven. Deze paper gaat in op handreikingen bij het identificeren en afwegen van belangen en kansen bij de integrale wijkaanpak, voortkomend uit het nog lopende onderzoek voor Atelier X.

Zeker weten: kop- en meelopers onder de transitieopgaven

De hoeveelheid transitieopgaven voor de komende decennia geeft uitdagingen, maar de aanpak en de vraag naar integraliteit geven minstens net zoveel uitdagingen. Wat in de praktijk vaak als uitdagend wordt beschouwd bij integraal werken is de veelheid aan opgaven, stakeholders en oplossingsrichtingen die in samenhang bekeken moeten worden. Eén voor één opgaven aanpakken is niet langer mogelijk; integraal werken vraagt om aandacht voor meerdere opgaven tegelijkertijd. De wil voor integraal werken is volop aanwezig, maar de uitwerking is complex. Aangezien het vaak gaat om lange termijninvesteringen, een straat die één keer in de vaak vijf à zeven jaar opengelegd mag worden (de zogenaemde 'graafrust'), veel stakeholders, ruimte die zo efficiënt mogelijk benut moet worden, urgente opgaven die nu om actie vragen et cetera, wordt 'zeker weten' steeds belangrijker. Daarmee wordt integraliteit lonend, omdat er kans is op meerwaarde in kwalitatieve zin én in termen van efficiëntie en effectiviteit. Wanneer men een systematische aanpak kiest, biedt het tevens de mogelijkheid om vroegtijdig inzicht te krijgen in tegenstrijdige en gezamenlijke belangen en dit mee te nemen in de besluitvorming.

Aandacht voor meerdere transitieopgaven tegelijkertijd betekent echter niet dat iedere opgave op hetzelfde moment moet worden aangepakt. Wél is het belangrijk om hier van tevoren bewust over na te denken. Dat is des te meer noodzakelijk, omdat een transitie omschreven wordt als een proces van fundamentele en (deels) onomkeerbare veranderingen (Lodder, Roorda, Loorbach & Spork, 2017). In feite gaat het om een machtswisseling van systemen, waarbij verschillende fasen onderscheiden kunnen worden. Dat maakt een transitie ingrijpend. Daar komt bij dat een transitie niet volledig beheersbaar is. Wel is het mogelijk om richting te geven aan transities en ruimte te creëren voor vernieuwing.

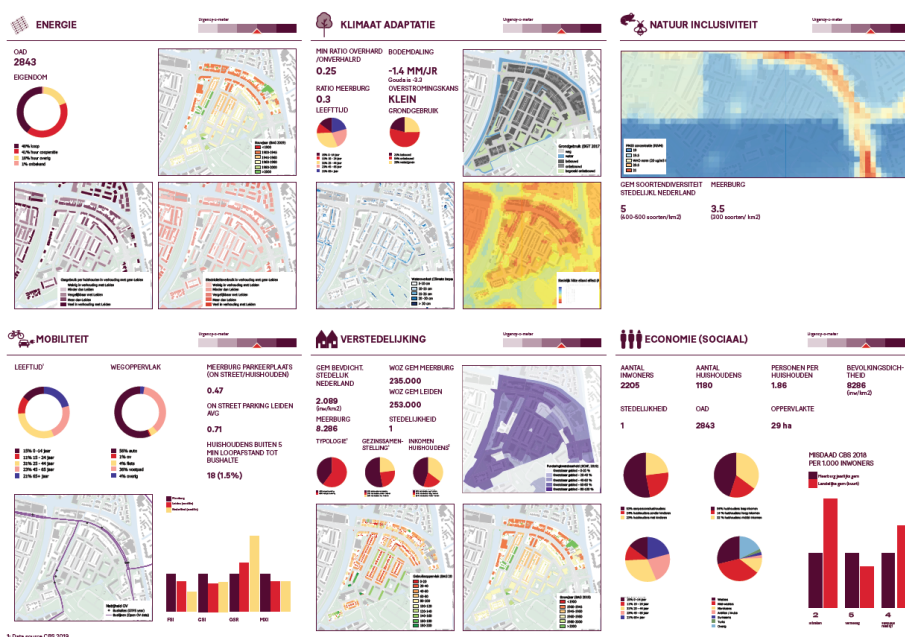
Een transitie is een proces van fundamentele en onomkeerbare veranderingen: een machtswisseling van systemen met verschillende fasen binnen. Dat maakt een transitie ingrijpend en geeft het gevoel dat de samenleving ‘kantelt’.

Hiërarchie in transitieopgaven aanbrengen

Juist omdat een transitie zo ingrijpend is, worden de transitieopgaven centraal gesteld in de integrale wijkaanpak. Een aanpak per wijktypologie is niet dekkend, omdat de urgentie van een opgave niet hetzelfde is voor alle wijken binnen één typologie. Daarmee volstaat één aanpak voor alle wijken in Nederland ook niet: de stap van generiek naar wijkspecifiek is altijd noodzakelijk.

De behoefte aan ‘zeker weten’ wordt vervolgens beantwoord door een hiërarchie in de transitieopgaven aan te brengen. Voor dit onderzoek wordt uitgegaan van zes transities rondom de thema’s energie, klimaatadaptatie, natuurinclusiviteit, mobiliteit, verstedelijking en economie (sociaal). Vervolgens wordt met behulp van GIS-data gediagnosticeerd welke opgaven er spelen in een wijk: is er sprake van hittestress, is er openbaar vervoer aanwezig, hoe scoort een wijk op leefbaarheid? Met deze kennis kan ook worden vastgesteld hoe urgent een opgave is en kan een score per transitie worden toegekend: hoe hoger de score, hoe urgenter de opgave.

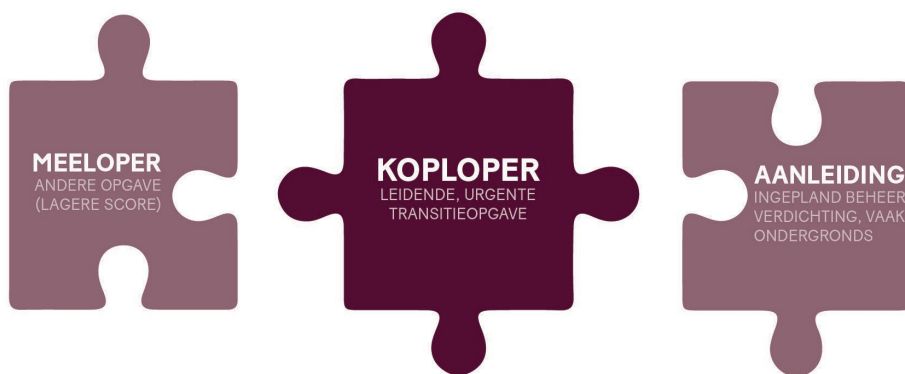
Hoewel data veel zekerheid kan bieden, biedt dit onvoldoende basis voor de wijkaanpak. Onderzoek naar de dynamiek is een tweede vereiste. Daarbij wordt de kwantitatieve data aangevuld met kwalitatieve informatie, afkomstig van bewoners, stakeholders en bijvoorbeeld de gemeente. Met deze kennis wordt duidelijk waar veel aandacht voor is in de wijk, waar geld voor beschikbaar is en welke projecten of ambities stakeholders voorzien. Wanneer ook hier een score per transitie wordt toegekend, kan worden vergeleken of dit overeenkomt met de uitkomsten van de GIS-diagnose. Daarbij kan ook aan het licht komen of men alle opgaven wel in het vizier heeft.

Een impressie van de uitkomsten van de GIS-diagnose op wijkniveau. Door gebruik te maken van landelijke data, kan dit als een dashboard worden uitgerold voor iedere wijk in Nederland, aangevuld door lokale data.

Een uitrolbaar dashboard

Bovenstaande aanpak pleit ervoor om een uitrolbaar dashboard met data per wijk te ontwikkelen, zodat iedere gemeente – onafhankelijk van de aanwezige menskracht en kennis – in staat is een objectieve diagnose van een wijk te stellen voor alle opgaven en in een later stadium belangen rationeel af te wegen. Bovendien kunnen hiermee meerdere wijken vergeleken worden en kunnen opgaven wijkgrensoverstijgend worden aangepakt. Zo kan een eerste inschatting gemaakt worden of opgaven met kleinschalige oplossingen op gebouw- of blokniveau kunnen worden aangepakt of dat een grootschalige systeemverandering vereist is.

Hiërarchie in transitie om structuur aan te brengen in de integrale aanpak: de leidende opgave als koploper, de overige opgaven als meelopers en de ‘ingeplande’ aanleiding (verdichting, beheer, etc.) kunnen gekoppeld worden.

Op basis van de kwantitatieve en kwalitatieve informatie kan een diagnose worden opgemaakt voor de wijk met informatie per opgave. Hier kan vervolgens een hiërarchie van transitieopgaven uit worden opgemaakt. Er wordt een leidende transitieopgave benoemd: de koploper. Deze opgave kan het meest urgent zijn, maar het kan de opgave zijn waar veel aandacht en geld voor is. Deze opgave wordt leidend voor de aanpak van het gebied en welke actoren primair aan zet zijn. De overige opgaven,

meelopers, worden door middel van koppelkansen integraal meegenomen in de aanpak. Door een hiërarchie aan te brengen binnen de veelheid aan opgaven, wordt er zowel ruimtelijk als procesmatig structuur geven aan de integrale wijkaanpak.

De aanleiding voor een wijkaanpak

De kwalitatieve (en soms de kwantitatieve) diagnose levert ook informatie op over het perspectief vanuit waar de gemeente opereert wanneer een wijk wordt aangepakt: de noodzaak voor verduurzaming van de wijk, voor fysieke wijkverbetering of voor sociale wijkverbetering (Uyterlinde, Hal, van, Kunst, Coen & Bouwman, 2019). Daaronder vallen ook ingeplande beheerwerkzaamheden, zoals renovatie van woningen of rioolvervanging. Door de aanleiding te betrekken in de wijkaanpak, kunnen beheer-, vervangings- en transitieopgaven integraal worden opgepakt en hoeft een straat bijvoorbeeld slechts één keer open worden gelegd om het riool te vervangen en een warmtenet aan te leggen (Kopgroep Stedelijk Beheer, 2020). Daarnaast kan beheer ook in het licht van transitie-ambities plaatsvinden, waarmee het jaarlijkse budget voor beheer in Nederland van 15 miljard euro in dienst kan staan van de transities. De aanleiding voor een wijkaanpak kan zo worden meegenomen in het bepalen van de hiërarchie van transitieopgaven. Hierbij is het met name om aanleidingen in de ondergrond vroegtijdig mee te nemen, aangezien er nog veel onzekerheid over de ondergrond heerst.

Visie op de wijk

Om te voorkomen dat keuzes enkel op basis van urgentie, ruimtelijke claims per transitie en afstemming qua planning worden gemaakt, is het in de eerste fase van de wijkaanpak ook essentieel om gezamenlijk een visie op de wijk te creëren. Ambities en doelstellingen in bovenlokale beleidsdocumenten vormen daarvoor de basis, maar dat vraagt nog om een ruimtelijke, wijkspecifieke vertaalslag. Ook trends in de samenleving spelen hierbij een rol, zoals de recente omslag naar thuiswerken door COVID-19 en de impact op het mobiliteitssysteem. Dit biedt bovendien kansen om bewoners te betrekken in het proces en de behoefte aan ‘zeker leven’ te beantwoorden: wat voor toekomstbeeld hebben zij voor ogen? Daarnaast kan onderzocht worden in hoeverre een wijk openstaat voor verandering of dat er veel weerstand heerst. Wanneer bewoners zich betrokken voelen bij de wijk, biedt dit mogelijkheden voor een bottom-up benadering van transitieopgaven en ruimte voor lokale initiatieven. De lokale kennis en behoeften kunnen juist gevonden worden bij inwoners die al enige tijd in een wijk wonen.

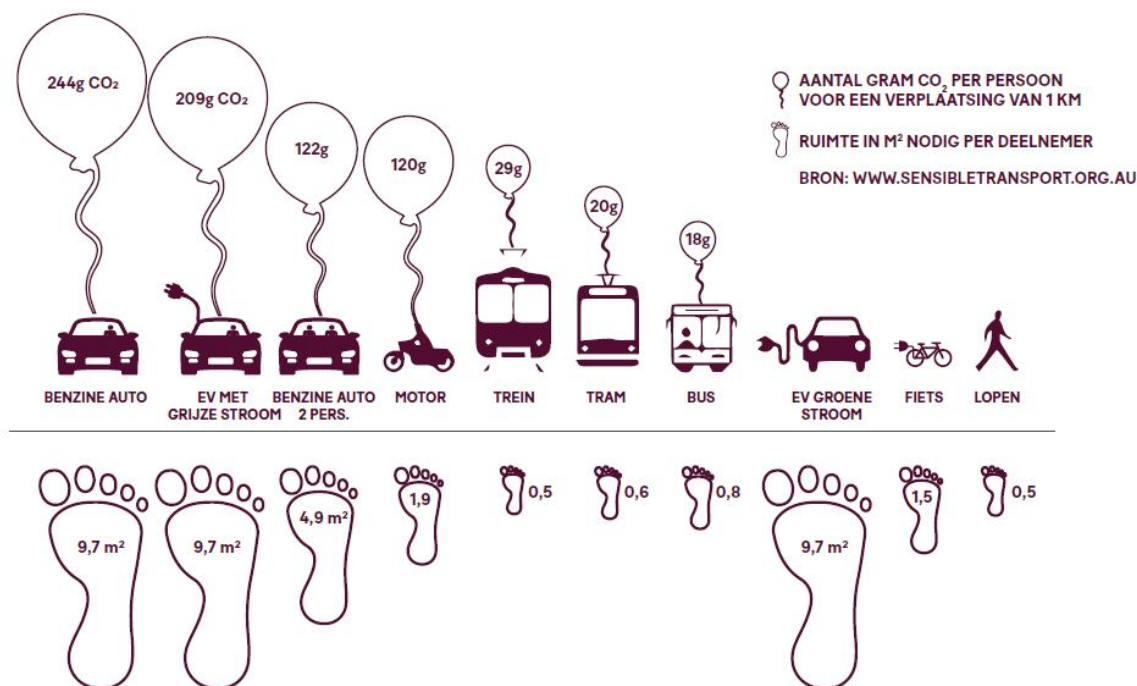
Zeker plannen: afstemming qua ruimte én proces

De diagnose van een wijk en de hiërarchie in opgaven bieden de basis voor de wijkaanpak. De volgende stap is afstemming qua ruimte en proces. Opgaven moet niet alleen ruimtelijk geïntegreerd worden, maar ook qua planning en investeringen ten behoeve van de efficiëntie en effectiviteit. Dat vraagt om samenwerking tussen stakeholders, waarbij de gemeente als wijkregisseur optreedt. Het doel hierbij is om gezamenlijke en tegenstrijdige belangen te identificeren en af te wegen. Gegeven de toegenomen complexiteit van de opgaven, vraagt de rol van wijkregisseur meer competenties; er is een nieuwe aanpak en er zijn nieuwe instrumenten nodig om de transitieopgaven ruimtelijk, financieel en organisatorisch in samenhang op te pakken.

Identificatie en afstemming van ruimtelijke belangen

Wanneer de transitieopgaven in beeld zijn, kan ook de ruimtelijke claim inzichtelijk worden gemaakt. Door dat in kaart te brengen, wordt duidelijk waar de grootste ruimtelijke druk heerst, of de bestaande

capaciteit optimaal benut wordt en of ruimtelijke claims gereduceerd kunnen worden door andere systeemkeuzes te maken. Zo kan het zijn dat veel opgaven ruimte in de ondergrond vragen, wat lastig op te vangen is op andere plekken. De capaciteit van de ondergrond kan daarmee leidend zijn voor wat er bovengronds mogelijk is. Wanneer veel opgaven echter ruimte op maaiveld vragen, kan bijvoorbeeld de parkeerstrategie worden aangepast om de ruimtelijke claim te reduceren of kan er worden uitgeweken naar daken van gebouwen. De hiërarchie in transities, de aanleiding en de visie op de wijk blijven hierbij leidend.

Mobiliteit is één van de thema's met een forse ruimtelijke claim in de openbare ruimte. Strategisch kiezen voor bepaalde modaliteiten biedt de mogelijkheid op een forse reductie van de ruimtelijke claim én de CO₂-uitstoot per verplaatsing. Bron: www.sensibletransport.org.au

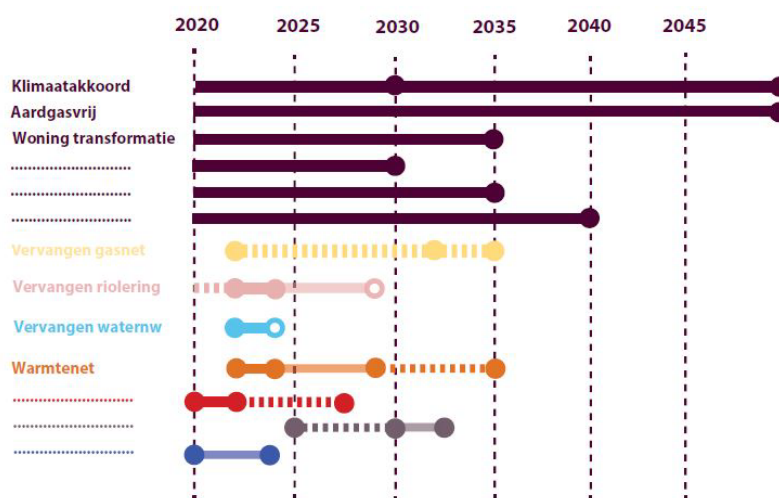
In deze fase is het belangrijk om schaalniveau-overstijgend te werk te gaan. Bij systeemkeuzes is het in de eerste plaats de vraag in hoeverre er een beroep moet worden gedaan op de ruimte in de wijk. Wordt er in de regio gekozen voor grootschalige energieopwekking buiten het bebouwd gebied (beperkte impact op de ruimte in de wijk) of wordt er volop ingezet op kleinschalige initiatieven in de wijk (grote impact op de ruimte in de wijk)? Kiest een gemeente voor een vergaande mobiliteitsstrategie met een grote rol voor actieve modaliteiten en het openbaar vervoer? Of blijft de auto (ruimtelijk gezien inefficiënt) een belangrijke plek innemen?

Daarnaast kan een beroep worden gedaan op de verschillende eigenaren in het gebied. Voor klimaatadaptatie en natuurinclusiviteit is de hoeveelheid en kwaliteit van het openbaar groen en water een belangrijk gegeven, maar ook collectieve en private tuinen, daken en gevels kunnen een grote rol spelen. Wanneer er grote behoefte is aan meer groen en water, kan de gemeente zich samen met bewoners inzetten om bijvoorbeeld tuinen te ontharden.

Identificatie en afstemming van procesmatige belangen

Tegelijk met de ruimtelijke belangen kan ook identificatie en afstemming van procesmatige belangen plaatsvinden. Bovenlokale doelstellingen, beheerwerkzaamheden, afschrijvingstermijnen en

ambities/projecten van bijvoorbeeld netbeheerders worden samen opgenomen in een tijdlijn, waarbij onderzocht kan worden of opgaven versneld of vertraagd kunnen worden. Vaak bestaat er nog een tweedeling tussen stadsontwikkeling en stadsbeheer, terwijl samenwerking veel kansen oplevert. Ook dit is wijkgrensoverstijgend, want voor de aanleg van een warmtenet is men bijvoorbeeld afhankelijk van de beschikbaarheid van een warmtebron buiten de stad. Door ontwikkelingen rondom de warmtebron te versnellen, kan voorkomen worden dat een lekkend gasnet vervangen wordt door een nieuw gasnet met een afschrijvingstermijn van veertig jaar, en kan een warmtenet aangelegd worden. Goede samenwerking is hiervoor noodzakelijk. Daarnaast is het belangrijk om onderscheid te maken in processtappen die lokaal geregeld kunnen worden en processtappen met bovenlokale afhankelijkheden, wat inzet van bovenlokale overheden vraagt.

Impressie van een tijdlijn voor de identificatie en afweging van procesmatige belangen, waarin doelstellingen, beheerwerkzaamheden, ambities en afschrijvingstermijnen zijn opgenomen.

Integraliteit mogelijk maken voor stakeholders

Met name bij de identificatie en afweging van procesmatige belangen blijkt in de praktijk hoezeer ondersteuning van het Rijk een verschil kan maken. Het Rijk kan helpen bij de prioritering binnen een gemeente, maar ook bij het versnellen van transitie: eventuele knelpunten in wet- en regelgeving kunnen worden herzien en stimulansen kunnen worden geïntroduceerd om stakeholders te laten verduurzamen. Een gemeente kan vervolgens als wijkregisseur optreden om het proces tussen stakeholders te begeleiden. Een tweede handreiking kan zijn dat het Rijk zich in gaat zetten om bovenlokale afhankelijkheden te versnellen: bij bovengenoemd voorbeeld van de warmtebron buiten de stad en het warmtenet in een wijk is bovenlokale infrastructuur noodzakelijk. Als we integraal willen werken op wijkniveau, moet de infrastructuur wel tijdig worden aangelegd – een verantwoordelijkheid van bovenlokale partijen, waar het Rijk ondersteuning en vaart achter kan zetten. Een derde handreiking speelt in op gemeenten die ruimtelijk gezien opgaven gelijktijdig kunnen aanpakken, maar waarbij de middelen gelijktijdige uitvoering niet toelaten of stakeholders kampen met onvoltooide afschrijvingstermijnen. Dat is een belangrijk aandachtspunt, aangezien de planning een grote impact kan hebben: als je niet op tijd bent, ligt er weer voor veertig jaar een gasnet in de wijk! Gemeenten en stakeholders zouden gezamenlijk innovatieve businesscases moeten ontwikkelen, waarbij de ‘winst’ van het gelijktijdig aanpakken van verschillende opgaven, benut wordt voor de voorinvesteringen die vaak nodig zijn om een integrale aanpak mogelijk te maken.

(On)zeker oplossen: van ingrepen op systeemniveau tot aan de geveltuin

Wanneer ruimtelijke en procesmatige belangen zijn geïdentificeerd en afgewogen, wordt steeds duidelijker welke oplossingsrichtingen voor de hand liggen. Zo kan de ruimte in de ondergrond zeer bepalend zijn, kan de nadruk liggen bij ingrepen op maaiveld of wordt er gekozen voor zeer kleinschalige initiatieven. Een zorgvuldige voorbereiding, door middel van het doorlopen van de voorgaande stappen, biedt zekerheid bij het oplossen. Die zekerheid is vereist bij het maken van ruimtelijke, strategische (systeem)keuzes met betrekking tot de aanleiding en leidende, urgente transitieopgave, zodat doelstellingen worden gehaald en urgente opgaven worden beantwoord. Vervolgens kan binnen een systeemkeuze meer flexibiliteit aan oplossingsrichtingen en ruimtelijke bouwstenen worden toegekend: zo kan als aanvulling op een systeemverandering in het groenblauwe netwerk worden gekozen om met bewoners een geveltuinproject op te zetten. Daar ligt de vrijheid voor bouwstenen met onzekere efficiëntie en effectiviteit, gezien bij dit voorbeeld de afhankelijkheid van de inzet van bewoners.

Een integrale wijkaanpak is nog allerminst standaard en het is de vraag of er een ‘standaard’ mogelijk is, aangezien iedere gemeente en wijk verschillen in organisatie, context en opgaven. Wel is het waardevol om de aanpak te blijven ontwikkelen door tussen steden en wijken lessen en *best practices* te delen. City Deals kunnen daar een bijdrage aan leveren. City Deals zijn bestuurlijke afspraken met een thematische insteek, en hebben als doel om innovatie aan te jagen bij grote stedelijke veranderopgaven en maatschappelijke vraagstukken. Steden en kennisinstellingen op dit thema krijgen zo een stimulans om te gaan experimenteren, kennis uit te wisselen en vervolgonderzoeken te organiseren.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft nu een City Deal in verkenning rond een integrale aanpak van transitieopgaven. In de City Deal zullen steden samenwerken aan een integrale aanpak van programmering, ontwerp, investeringen en beheer waarin samenwerking tussen de verschillende stakeholders, een focus op de kwaliteit van de leefomgeving en het realiseren van de ambities uit de omgevingsvisie centraal staan. De departementen BZK, LNV en IenW zijn betrokken bij de City Deal, en er lopen gesprekken met 17 steden om tot ondertekening te komen op 29 oktober. Daarmee wordt onderschreven dat toewijding vanuit overheden, kennisinstellingen, stakeholders en inwoners cruciaal is om wijken als ‘koplopers’ te laten pionieren en met elkaar stappen te zetten richting een duurzamere leefomgeving.

Referenties

- Lodder, M., Roorda, C., Loorback, D. & Spork, C. (2017). *Staat van Transitie: patronen van opbouw en afbraak in vijf domeinen*. DRIFT, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2019). *Ontwerp Nationale Omgevingsvisie*. Den Haag.
- Klimaatakkoord (2019). Den Haag
- Kopgroep Stedelijk Beheer (2020). *Stedelijk Beheer werkboek*
- Kuiper, R. (2018). *Naar een samenhangende Nationale Omgevingsvisie. Het Kabinetperspectief NOVI en de Omgevingswet*. Den Haag: PBL
- Omgevingswet, 2016, Den Haag
- Uytterlinde, M., Hal. A. van, Kunst, A., Coen, M. & Bouwman, R. (2019). *Betere wijken dankzij de energietransitie*. Platform31 / Nyenrode Business Universiteit